

CINC-CENTS ANYS DE LA PRIMERA EDICIÓ CATALANA DE LA BÍBLIA *

per Guiu CAMPS

UNA EMPRESA CORATJOSA

El colofó de la primera Bíblia catalana, «empremtada en la ciutat de València», comença amb aquestes paraules: «Gràcies infinides sien fetes al omnipotent Déu i Senyor nostre Jesucrist e a la humil e sacratíssima verge Maria, mare sua. Acaba la Bíblia molt vera e cathòlica.»

Una primera llegida podria fer veure en aquest començament una fórmula convencional, com les que els copistes de manuscrits repetien al terme del seu treball inacabable. Mirant, però, de situar aquella edició en el seu moment històric, ens adonem tot seguit que els nostres impressors van compondre aquestes darreres paraules i les van estampar sentint que aquell dia era per a ells una gran festa, un dia de respir. Al final del mateix colofó llegim: «Començada en lo mes de febrer de l'any mil quatre cents setanta set e acabada en lo mes de març de l'any mil quatre cents setanta huit.» Gairebé durant catorze mesos, doncs, havien treballat a plena jornada per deixar cada dia un full a punt d'imprimir i per estampar cada quatre dies un quadernet de vuit pàgines¹. Calia compondre a mà lletra per lletra, corregir impecablement

* Els estudis més sovint citats són:

Homenatge a la impremta valenciana 1474-1974 (Col·lecció «Els quaderns de Gorg» 11). Citat: *Homenatge*.

J.E. SERRANO Y MORALES, *Diccionario de impresores valencianos*. Valencia 1898-1899. Citat: SERRANO.

L. TRAMOYERES BLASCO, *La Biblia valenciana de Bonifacio Ferrer*. En: *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos* 21 (1909) 234-248. Citat: TRAMOYERES.

K. HAEBLER, *The Valencian Bible of 1478*. En: *Revue Hispanique* 21 (1909) 370-387. Citat: HAEBLER.

M. AGUILÓ Y FUSTER, *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860*, Madrid 1923. Citat: AGUILÓ.

1. Condicions del contracte entre Gabriel Loís d'Arinyo i Alfonso de Córdova l'any 1483 (SERRANO 157).

les grans pàgines a dues columnes, mentre anaven estampant, en la premsa a mà, full per full, una cara i una altra de cada quadernet. Finalment calia redistribuir la lletra per poder continuar la composició.

Una feina tan entretinguda i dispendiosa no anava sense contra-temps. La impremta era encara jove a la ciutat de València. A l'hora de començar la Bíblia no feia més de tres anys que mestre Lambert Palmart hi havia estampat les «Obres e trobes en lahors de la verge Maria», una petita obra en 4 t. de 65 fulls. Després va estampar-hi el «Comprehensorium», un voluminós diccionari en foli de 331 fulls, on el mestre, donada l'extensió de l'obra, degué treballar gairebé onze mesos. Continua després amb les obres de Sallusti, un volum en 4 t. de 108 fulls, acabat el 13 de juliol de 1475. La impressió d'aquestes tres obres podia haver ocupat mestre Palmart des de mig febrer del 1474. Diversos documents² donen peu a suposar que Palmart treballava a compte d'un empresari, el mercader alemany Jaume Vizlandt. Aquest tenia un projecte important, potser ja el de la Bíblia, quan el gener de 1475 va contractar la compra de 200 raimes de paper, que el mercader genovès Miquel Berniço havia d'importar d'Itàlia en el pasatge de la primera nau que vingués de Gènova o de Savona. El mes de juliol, Berniço havia servit a Vizlandt només 64 raimes de paper. Per culpa d'aquest retard, Vizlandt hagué d'acomiar els mestres i l'altre personal d'impremta. Mentrestant, l'argenter Alfonso Fernández de Córdoba, segurament per encàrrec de Vizlandt i sota el guiatge de Palmart, havia creat i fos uns nous tipus de lletra gòtica, que va usar per primera vegada en la «Summula confessionis» de Sant Antoni de Florència, obreta en foli de 65 fulls, acabada d'estampar l'any 1477. Per la seva banda, Palmart imprimia amb els seus propis tipus la tercera part de la «Summa» de Tomàs d'Aquino, acabada d'estampar el 18 d'agost de 1477, quan ja feia sis mesos que ell mateix i Fernández de Córdoba treballaven en la Bíblia a compte de Felip Vizlandt, germà de Jaume, mort abans d'acabar l'any 1475³.

En aquells moments, més que ara, l'empresa d'editar una Bíblia era més mercantil que industrial. L'equipament — tipus, premses i accessoris — no representava una inversió forta i era normalment propietat del mestre impressor, no de l'empresari. A compte d'aquest anava la compra del paper, el manteniment diari — menjar i beure — dels mestres impressors i altre personal, cosa que en una obra llarga podia variar per l'encariment de la vida⁴, més un salari convingut, a pagar

2. A més de les dades que es dedueixen del colofó de la Bíblia impresa el 1478, hi ha el testament de Jaume Vizlandt i els litigis entre el seu successor Felip Vizlandt i Miquel Berniço (SERRANO 594-606).

3. Pel que fa a notícies sobre les obres impreses per Palmart i Fernández de Córdoba entre el 1474 i el 1477, vegeu K. HAEBLER, *Bibliografía ibérica del siglo XV*, La Haya-Leipzig 1903, núm. 19, 33, 339, 488, 593, 637.

4. Vegeu el contracte citat abans (SERRANO 158). L'any 1514 una «premsa» es va vendre per 18 sous (*Homenatge* 105). El contracte esmentat és del 1483, cinc anys després d'acabada la primera edició de la Bíblia. Dels anys 1489, 1492-1495 i 1498, Serrano ha publicat una sèrie de contractes on les

mensualment o en el moment previst pel contracte. El capital invertit es recuperava en la mesura que es venia l'edició.

No té res d'estrany, doncs, que a València, aleshores la primera ciutat comercial de la península, arrelés sòlidament l'empresa editorial⁵, malgrat la tendència dels mestres impressors a buscar altres ciutats on la vida fos menys cara⁶. Tampoc no té res d'estrany que a València aparegués la primera edició catalana de la Bíblia a una data tan primerenca com la del 1478.

PRIMERA EDICIÓ DE LA BÍBLIA EN LLENGUA VERNACLA?

Moltes persones cultes han llegit en la *Historia de las Literaturas hispánicas* dirigida per G. DÍAZ PLAJA⁷ que per a veure la importància de l'edició de València «basta recordar que es la primera que se imprimió en el mundo de los libros sagrados en lengua vulgar». La notícia que en donava Marian Aguiló⁸ era, en canvi, exacta: «No sólo es ésta la edición *princeps* de todos los sagrados libros hecha en *nuestra península*, sino que es anterior de más de medio siglo a las primeras impresiones que conocemos de la Biblia en las otras lenguas vulgares, así de España como de la vecina Francia.» Massó i Torrents i Rubió i Lluch, en l'informe que presentaven a l'Institut d'Estudis Catalans sobre el projecte de publicació de les antigues versions catalanes de la Bíblia, amb data del 5 de març del 1908⁹, deien d'aquesta Bíblia que era la primera datada impresa a Europa en cap llengua vulgar neollatina, cosa ja inexacta. Efectivament, l'any 1471 havien aparegut a Venècia dues edicions de la Bíblia, una l'1 d'agost, de la qual, segons Lelong¹⁰, el 1478 n'havien sortit ja algunes edicions de diversos formats,

---

condicions varien força d'un a l'altre. Vegeu SERRANO 3-6, 207-208, 484, 505-507, 528-530, 561, 563, 580.

5. R. Moròder (*Homenatge* 122), diu que pels anys 1470 la població de València excedia dels 70 000 habitants, mentre Barcelona estava en els 20 000, Saragossa sobre els 15 000 i Sevilla no arribava als 30 000. Com afirma R. BLASCO (*Homenatge* 5), València, «a les darreries del Quatre-cents, era una urbs florent i majora en el comerç mediterrani, una democràcia foral on estava consolidant-se l'estament de la burgesia, relacionada per Marsella i Gènova amb el món dels negocis europeus i a l'ensem amb els corrents intel·lectuals d'una Europa que, després de la presa de Constantinoble, marxava devers el renaixement».

6. L'any 1549, els jurats de la ciutat concedien una subvenció a Joan Mey, que per raó del cost de la vida havia emigrat de València a Múrcia, subvenció que els anys següents va ser augmentada (SERRANO 290, 293-295).

7. Vol. III, Barcelona 1953, p. 834. Aquesta part és obra de Jordi Rubió i Balaguer.

8. AGUILÓ 1.

9. *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, p. 28. CH. LESELBAUM, *Epistolario de Rufino José Cuervo y Raymond Foulché-Delbosc*, Bogotá 1977, p. 162, publica també aquest document tal com Massó el va comunicar a Foulché-Delbosc, però hi manca la paraula «datada».

10. J. LELONG, *Bibliotheca Sacra*, Paris 1723, p. 354-355.

i una altra l'1 d'octubre, que no va ser reeditada¹¹. Si sortim de les llengües neollatines, en dialecte alt o baix alemany havien sortit ja quatre edicions, la primera el 1466¹². En neerlandès també havia estat publicada una Bíblia sencera, aquesta, però, sense els Salms, editats ja anteriorment; era impresa a Delft el 1477¹³. A part aquestes edicions primerenques, sí que cal esperar el segle XVI ben entrat per trobar primeres edicions de la Bíblia sencera en francès (1530), en anglès (1535), en castellà (1569), en suec (1541), en danès (1543), etc., etc.¹⁴. És ben notable, per tant, que València, en l'edició de la Bíblia, figuri al costat de Venècia i dels Països Baixos, immediatament després d'Alemanya, bressol de l'art d'imprimir¹⁵.

EL LLIBRE IMPRÈS

Konrad Haebler, que va tenir a les mans l'únic full que queda d'aquesta Bíblia, quan encara era a Leipzig, en poder de l'antiquari Karl W. Hiersemann, en dóna una descripció¹⁶. Partint d'aquesta descripció i de la fotografia que publica, veiem que cada pàgina, a dues columnes, contenia 59 línies de text. La caixa feia 271 × 170 mm. El format del llibre, segons es dedueix d'una fotografia publicada per Tramoyeres Blasco¹⁷, era d'uns 332 × 327 mm. El tipus de lletra és el gòtic de les obres impreses de Fernández de Córdoba. Al començament de cada capítol hi ha un quadre blanc de l'alçada de les tres primeres línies del text, on havia de ser miniada la caplletra. La primera línia, igual que la capçalera de pàgina amb el nom del llibre, és en lletra molt més gran. El conjunt té un aspecte monumental, una edició de luxe, com diu el mateix Haebler. Segons el càlcul del mateix autor, l'obra havia de tenir entre 400 i 450 folis (800 a 900 pàgines). Encara que s'ha suposat que l'obra devia formar dos volums¹⁸, Tramoyeres fa notar que en l'inventari de béns del difunt Pere Garró, fet el 20 de març del 1479, figura una Bíblia en pla, en llengua valenciana, al costat

11. *Enciclopedia Cattolica*, vol. II, Vaticà 1949, col. 1557-1558. Diverses notícies d'inventaris deixen entreveure que la Bíblia toscana va tenir força difusió en la nostra península. A més de l'exemplar de Pere Garró (nota 19), en l'inventari del llibreter Rix de Cura (octubre 1490) n'hi havia dos exemplars (SERRANO 491 i 495), y en trobem dos exemplars més en la llista dels inquisidors de Sevilla del 1552 (nota 35).

12. *Lexikon für Theologie und Kirche*, vol. 2, Freiburg 1958, col. 402. Vegeu també G.W.H. LAMPE, *The Cambridge History of the Bible*, vol. 2, Cambridge 1969, p. 433-435.

13. *New Catholic Encyclopedia*, vol. 2, Washington 1966, p. 479.

14. O.c., p. 470, 481, 483, 486, 489-491.

15. La cronologia de les primeres bíblies impreses gairebé coincideix amb la de la introducció de la impremta: Itàlia 1465, França 1470, Holanda 1473, Països catalans 1474 (*Homenatge* 8).

16. HAEBLER 384-387.

17. TRAMOYERES 240, lám. I.

18. AGUILÓ I.

d'una altra Bíblia en dos volums en llengua toscana¹⁹. Sembla, per tant, que la Bíblia valenciana era relligada en un volum, i segons diu l'inventari, ho era «amb cobertes de fust, amb quatre gafets». El darrer quadern constava de quatre fulls; els restants devien alternar entre 8 i 10 fulls. Haebler no va poder distingir-hi clarament cap filigrana²⁰.

EL TEXT DE LA PRIMERA BÍBLIA CATALANA

Entrat el segon quart del segle XVI, no poques de les edicions de la Bíblia posen en circulació traduccions noves, preparades expressament per a una edició impresa. Les edicions del segle XV, en canvi, solen prendre unes bones traduccions ja existents, al màxim revisades per acostar-les més al text llatí o per actualitzar-ne el llenguatge. L'edició de València, segons diu el colofó, va prendre tal com era el text d'una Bíblia pertanyent al noble cavaller mossèn Berenguer Vives de Boil. Aquesta era còpia «de aquella pròpia que fon arromançada en lo monestir de Portaceli de lengua latina en la nostra valenciana per lo reverend micer Bonifaci Ferrer, doctor en cascun dret e en facultat de Sacra Theologia e don de tota la Cartoxa, germà del benaventurat sanct Vicent Ferrer, del orde de pricadors, en la qual translació foren e altres singulars homens de sciència».

La personalitat de Bonifaci Ferrer és prou coneguda per comprendre que el seu treball havia de ser de valor. Ciutadà format en el dret a Lleida i a Perusa, després d'exercir funcions públiques importants en el Regne i a la ciutat de València, entrà a la cartoixa de Portaceli el 1396 (devia tenir poc més de quaranta anys), d'on va ser prior i, després, superior general dels cartoixans. Va intervenir activament en les qüestions del cisma. Finalment es va retirar a Vall de Crist, prop de Sogorb (1415), on va morir el 17 d'abril de 1417²¹. Tramoyeres suposa que la traducció va ser feta en el retir de Vall de Crist, però si donem fe a la notícia de la Bíblia impresa, més aviat hem de creure que va ser feta estant encara a Portaceli.

Com que de la versió no en queden més que dos capítols i mig de l'Apocalipsi i un exemplar del Saltiri imprès a Barcelona per Nico-

19. TRAMOYERES 248, nota 1. En l'inventari de Bernat Marquilles (febrer 1482) consta «un llibre apellat la Bíblia, en romanç, de stampa, de forma major, amb ses posts de fust cubertes de cuyro». És ben probable que sigui l'edició de València 1478, però aquesta vegada relligada en 2 volums, ja que, a continuació, l'inventari dona el començament i el final del primer i del segon volum (J.M. MADURELL i MARIMÓN - J. RUBIÓ i BALAGUER, *Documentos para la historia de la imprenta y librería en Barcelona*, Barcelona 1955, p. 25. RUBIÓ i BALAGUER publica una llista de llibres confiscats a uns conversos condemnats per la inquisició el 1496 on hi ha la notícia d'uns «evangelis en romanç... de stampa» (o.c., p. 148, nota 2).

20. HAEBLER 386.

21. TRAMOYERES 241-242. Vegeu UN CARTUJO DE AULA DEI — I. GÓMEZ, *Escritores cartujanos españoles*, Montserrat 1970, p. 58-63.

lau Spindeler vers el 1480²², no podem judicar de la unitat de l'obra ni de la repartició del treball entre Bonifaci i els seus col·laboradors. A més, donat el fet que les versions medievals catalanes de la Bíblia són encara inèdites, no és fàcil de fer comparar amb aquestes els pocs fragments de la traducció de Bonifaci. És possible que la versió de Bonifaci no les ignorés i que les tingués presents, però, si no és del tot nova, almenys podem assegurar que les va renovar a fons. P. Bohigas ha estudiat les seves característiques i ha fet notar que la versió de Bonifaci s'acosta molt més al text llatí, fins en la construcció de les frases. Aquesta característica ha permès a Bohigas d'afirmar que els evangelis del Còdex del Palau no són de la mateixa versió, com sospitava Gudiol²³ i, en canvi, ho serien els fragments publicats per Villanueva i per Bohigas mateix²⁴.

Una altra qüestió és el caràcter i l'extensió de la revisió efectuada per l'inquisidor Jaume Borrell. Segons el colofó, «ara darrerament aquesta (translació) es stada diligentment corregida, vista e regoneguda per lo reverend mestre Jaume Borrell, mestre en Sacra Theologia, del orde de pricadors e inquisidor en Regne de València». Els termes *corregida, vista e regoneguda* semblen formularis de la pràctica inquisitorial, i no indiquen necessàriament cap modificació important. S. Berger ha suposat que un ms. del Saltiri del s. xvi, BNP esp. 376, representaria el text de B. Ferrer anteriorment a la revisió de J. Borrell²⁵. Si la suposició és exacta, el treball de Borrell hauria estat bastant profund, i ell seria el principal responsable de l'acostament literal al llatí. Però, per què aquest acostament no podia ser l'obra de Bonifaci treballant sobre un text preexistent?

Tramoyeres, recollint unes notícies que dona Villanueva en el *Viaje literario*, indica que J. Borrell havia estat nomenat inquisidor vers el 1460 i que uns anys més tard, vers el 1470, va ser destituït del seu càrrec fins el gener del 1479, que el Papa Sixte IV va ordenar al general de l'orde que l'hi restituís²⁶. Si aquesta informació és exacta, Borrell no podia haver revisat la versió de Bonifaci de cara a l'edició, sinó només uns exemplars manuscrits.

Sigui com sigui, la versió de la Bíblia editada, si bé havia perdut alguna cosa de la frescor de les anteriors versions medievals, apareixia ara correcta, més actual, tot i que començava a envellir-se, i més valenciana.

22. HAEBLER 375.

23. J. GUDIOL I CUNILL, *Una antiga traducció catalana dels evangelis*, Vic 1910, p. ix.

24. P. BOHIGAS, *La Bíblia a Catalunya en: II Congrés litúrgic de Montserrat, vol. II, Montserrat 1967*, p. 129-130.

25. S. BERGER, *Recherches sur les Bibles provençales et catalanes en: Romania 1890*, p. 528-530.

26. TRAMOYERES 247.

UN ARBRE TRENCAT EN PLE VIGOR

Hi ha dos fets que ens cal explicar: la desaparició de tots els exemplars d'aquesta Bíblia impresa i la carència de noves traduccions catalanes de la Bíblia sencera fins al segle xx.

Una explicació simplista, donada ja el 1549 per Conrad Gesner, citat per Marian Aguiló, és que «lingua cathalonica Biblia olim procusa, mox omnia concremata sunt»²⁷. Una altra notícia generalment divulgada, la del *Manual de novells ardots*, dissabte dia 7 d'abril de 1498, ha jugat en el mateix sentit. Diu així aquest dietari de la ciutat de Barcelona: «Aquest dia, per manament del Reverend Sr. (Fernando) de Montemayor... inquisidor de la Sancta Inquisitio, foren cremades en la plaça del rey de la present ciutat les bíblies en pla e altres llibres en pla decedents de la Bíblia, los quals llibres foren en grandíssim nombre»²⁸. Noteu la data de 1498, quan es complien exactament 20 anys de la primera edició catalana de la Bíblia. Explica aquesta notícia la desaparició de tots els exemplars de l'edició?

Tramoyeres publica una altra notícia del *Dietari* valencià atribuït al capellà d'Alfons el Magnànim que diu el següent: «Cremaren XX Vibries. En l'any de 1447, a 21 de gener, cremaren 20 víbries falses en la plaça de la Seu, davant l'Almoyna d'en Conesa. Aquí fon fet semblant de unes graelles, fon més lo foch e sermon a Micer Gauderich. En les dites víbries que cremaren, n'hi havia moltes belles e de gran vàlua, que víbria hi havia que valia 1.500 florins»²⁹. Aquest fet, realitzat quan encara no s'havia aixecat l'ombra de la inquisició castellana, no va ser pas obstacle per a què 30 anys més tard s'edités a València la «Bíblia molt vera e cathòlica», reconeguda per un inquisidor del Regne.

Però l'any 1498 els temps havien canviat. El 1483 Torquemada havia

27. AGUILÓ 6, nota.

28. F. SCHWARTZ I LUNA - F. CARRERAS I CANDI, *Manual de novells ardots*, vol. III, Barcelona 1894, p. 146.

29. TRAMOYERES 238, nota. També ha passat desapercibuda una destrucció de bíblies a Barcelona, ja implantada la inquisició castellana, però anterior a la del 1498 (documentada en la nota 31). En l'inventari d'Antoni Jaume Çapila veiem que una «Vibblia en vulgar, scrit(a) en pergamí, en capletres d'or»... va ser «portada per lo honorable en Johan Claperós e per lo notari davall scrit (Joan Marc Miquel) als inquisidors, qui aquella han cremada públicament a la plaça del rei ab moltes altres» (MADURELL-RUBIÓ, obra citada a la nota 19, document 81, n. 9, p. 163). RUBIÓ, en la introducció (p. 96*, nota 257) cita aquest document prenent-lo per exemple de com, set anys després de l'edicta (vol dir la crema de bíblies de 1498) era obeïda la prohibició, mentre més endavant (nota al document 81, n. 9, p. 169) afirma que la crema de bíblies contada pel *Manual de novells ardots* va ser «el presente año», és a dir, el 1492, data de l'inventari. Crec que les dates obliguen a interpretar el document com una crema pública de bíblies sis anys abans de la del 1498. J. ENCISO, *Prohibiciones españolas de las versiones bíblicas en romance* en: *Estudios Bíblicos* 1944, p. 523-560, documenta una prohibició dels reis catòlics 1492 (p. 529-530, 537 i 540).

estat nomenat inquisidor general de Catalunya, el 1484 la inquisició castellana era implantada a Saragossa i a València, i el 1488, a Mallorca³⁰. El nou organisme es dreçava principalment contra els judaitzants i els islamitzants. El 1492 es va decidir l'expulsió dels jueus i el 1498 es diu que va sortir d'Espanya el darrer jueu i van ser-ne expulsats els musulmans. És en aquest clima que va començar la persecució de les Bíblies en pla, per altra banda reeixida només a mitges. De la mateixa data que la crema de Bíblies a Barcelona, Serrano, en la seva *Reseña histórica de las imprentas en Valencia* va publicar una sèrie interessantíssima de cinc documents que, en el seu principi, corresponen exactament als que van causar la destrucció de bíblies a Barcelona. El primer és una carta dels inquisidors generals, datada a Àvila el 7 de novembre de 1497. Una carta semblant degueren enviar els inquisidors a Barcelona amb la mateixa data. El segon és un decret de Joan de Monesterio, inquisidor de València, Tortosa, Sogorb, Santa Maria de Albarrazí, ciutat i comunitat de Terol, manant sota pena d'excomunicació major, de sospita d'heretgia i, als qui seran abjurats, sota pena de relapsos, de portar dintre el termini de quinze dies «libres e talmuts de jueus, bíbries en pla, o saltiris en pla, o altres qualsevols llibres en los quals haja salms en pla, així mateix alcorans e altres llibres de moros en pla»... El decret, donat el 10 de març de 1498, s'havia d'executar dintre els 15 dies «per a què, portats, los maneü quemar». La crema, per tant, havia de ser a principi d'abril, exactament com a Barcelona. El decret és paral·lel al que va donar a Barcelona amb data del 14 de març Fernando de Montemayor, i que explica la crema de bíblies a la plaça del rei³¹. A València, però, els fets van seguir un

30. Sobre les principals incidències de la implantació de la inquisició als països de la corona d'Aragó, podeu veure B. LLORCA, *La inquisición en España*, Barcelona 1936, sobretot les pàgines 107-113, 138-139, 159, 164-165.

31. Aquest document, conservat a l'Arxiu Municipal de Barcelona i publicat a la *Revista Crítica de Historia y Literatura Españolas, Portuguesas e Hispano-Americanas* 4 (1899) 426-429, havia passat desapercbut als qui parlaven de la crema de bíblies a Barcelona, però ha estat darrerament citat per J. RIERA I SANS en *Jeroni Conques, Llibre de Job*, Barcelona 1976, p. 11, nota 4. La part referent a les bíblies diu així: «havem sabut e trobam e som stats informats com moltes persones crestianes... tenen blibies e altres llibres, tant de medecina, cirurgia com de altres arts, en letre e lengua ebrayca scrits, e de dites blíblies tenen scrites en tot o en part en la lengua vulgada e en romans transferides e trasladades... Per tant... manam...: Totes e sengles persones crestianes de qualsevol condició, stament e preheminiència que sian, axí eclesiàstiques com seculars, que per qualsevol títol, causa, forma e manera tenguen e possehesquen blíbies e llibres contenguts en dite bibliie e altres qualsevol llibres, tant de medecina, cirurgia, com de qualsevol altres arts e cosas en ebraych e letre ebaycha e blíbies en lenga vulgar e romans scrites, segons és dit, hoc e totes persones que per qualsevol manera saben ha han hoyt dir que qualsevol persones crestianes tenguen e possehesquen dels dits llibres, ... que sots pena e sentència de ésser suspitosas en la sancta fe cathòlica e perdició e confiscació de tots sos béns... e sots pena e sentència de excomunicació major... que aquell(s) porten, posson e meten en mans e poder nostre. E totes aquellas persones que saben e han hoyt dir que qualsevol persones christianes tenen e pose-

camí divers. L'escàndol provocat pel decret va ser tan gran que deu dies més tard l'inquisidor Joan de Monesterio l'havia de revocar, indicant que la gent esperés noves disposicions. Mentrestant, la intervenció dels vicaris generals de València i del Nunci va obtenir dels inquisidors d'Àvila, amb data del 9 d'abril, que en lloc de cremar les bibles i salteris en pla, es revisessin només per autoritzar-los, i així ho va decretar el 18 d'abril Joan de Monesterio, començant per fer revisar el Saltiri del mestre Corella³².

No sé si la contraordre donada des d'Àvila va tenir repercussió a Barcelona. El cert és que a València, centre aleshores molt més important, l'ús de les bibles en pla va quedar de moment autoritzat. Cal cercar, per tant, altres motius de la frenada en l'expansió de la Bíblia, a més de la suspicàcia de la inquisició, que des d'aleshores, sens dubte, no deixa de pesar. Jo veuria aquests motius en el fet que ja des d'aleshores València i les altres ciutats catalanes s'allunyen cada vegada més del Mediterrani i van caient en l'òrbita de la Península.

Perquè continués el moviment començat amb tant d'impuls, calia que, com a la resta d'Europa, les traduccions bíbliques catalanes entressin dintre l'òrbita de la renaixença humanista, i que l'absolutisme reial, que ja es consolidava, no ofegués l'esperit encara obert de la burgesia. El renaixement valencià va donar homes eminents, com Vives i Furió Ceriol, però aquests van cultivar més el llatí que la seva llengua i van servir més les corts reials europees que la pròpia ciutat. Joan Roig de Corella, encara al final del segle xv, publicà a Venècia el seu Saltiri (1490). Quant la inquisició emprengué l'examen de la seva obra, feia cosa de mig any

---

hexen los dits libros... que ho vinguen a denunciar e manifestar a nos... per regonexer e examinar aquells e altrament provahir als defaliments de aquells e alretement, segons que per dret e justícia trobarem ésser fahedor...» Una simple lectura de la carta enviada d'Àvila a València pels inquisidors generals, fa comprendre que a Barcelona n'havia estat enviada una redactada en els mateixos termes. Diu així, la de València: «Nos avemos seydo ynformados que hay muchas personas en estos dichos reynos que tienen libros escriptos en ebrayco que tocan y son de la ley de los judíos, e de medecina, e cirugia e de otras ciencias e artes, e así mismo brivias en romance... E por quanto a nos conviene remediar lo semejante como a ynquisidores generales... mandamos a vos... que luego, sin dilación, mandéis... a todas e qualesquier personas de qualesquier estado e preheminiencia o dignidad que sean que tienen lo dichos libros e brivjas o otros qualesquier de qualquier suerte escriptos en ebrayco, trayan e presenten todo... ante vosotros... so pena de ser sospechosos en la fe, e de excomuniación mayor e de perdición de todos sus bienes... E así traydos e presentados ante vosotros los dichos libros e brivjas vos mandamos que dentro de otros ocho días... los mandéis quemar e se quemem públicamente so las dichas penas» (SERRANO 151). És notable que el decret de Montemayor per a Barcelona, contràriament al de Monesterio per a València, no parla de cremar aquells escrits, com ho ordenaven des d'Àvila, sinó de «reconèixe'ls i examinar-los». És que Montemayor pensava cremar només els escrits judaïtzants, o, per evitar l'escàndol i els avalots, no va dir clarament què pensava fer-ne, i després ho va cremar tot, tal com li ho havien ordenat?

32. SERRANO 151-155.

que Corella havia mort³³. Entrat ja el segle XVI, corresponia a les nostres lletres renovar la traducció bíblica segons l'hebreu o el grec dels textos originals, valent-se, si més no, de Santi Pagnini, d'Erasme o de Stephanus, com es feia en altres llocs. Però en aquell moment la grapa de la inquisició ja començava de perseguir els erasmians. Un intent com el de Jeroni Conques, processat per la inquisició el 1563, no podia tenir futur³⁴.

La desaparició definitiva dels exemplars de l'edició catalana, igual que dels manuscrits, va començar inexorablement, malgrat certes reticències, a partir de la segona meitat del segle XVI, sobretot per obra dels *cartells de la fe*, que castigaven amb excomunió, sospita d'heretgia i multes la simple possessió de textos bíblics en pla³⁵. Ni tan sols sabem

33. Roïç morí el 6 d'octubre de 1497. La seva traducció del Saltiri va ser impresa a Venècia el 1490. P. Bohigas (art. citat a la nota 24, p. 131) troba el mateix tipus de prosa en uns fragments dels Macabeus existents en un còdex destruït de Santa Maria del Mar.

34. Vegeu la introducció de J. RIERA i SANS a l'obra citada a la nota 3, p. 11-32, *Del procés de J. Conques* sembla deduir-se que les prohibicions del 1551 no s'havien estès encara a València l'any 1557 (vegeu Riera i Sans, p. 17-19).

35. Entre els documents posteriors al 1498 publicats per MADURELL-RUBIÓ (obra citada a la nota 19) consta encara algun llibre de la Bíblia o depenent de la Bíblia en pla: del 1506, un «Saltiri en pla» (p. 417); del 1514 uns «Evangelis ab les Epístoles» (p. 554; és l'obra impresa citada ja en documents del 1490 i 1492, p. 148 i 173); del 1506, un «Saltiri de mestre Ximenes» (p. 406; segons la nota de p. 413, imprès a Girona el 1495); d'altres bibles o llibres descendents de la Bíblia, encara que el títol sigui en català, no consta si eren en català o en llatí (vegeu els documents 251, el 235 n. 11, 90, 195 i 214, el 236 n. 16 i 28, en les p. 373, 404, 406, 407, 417 i 418). En una llista dels inquisidors de Sevilla del 1552 encara figuren una Bíblia en toscà, recollida a Sevilla, una altra en toscà i una en «romance» manuscrita, recollides a Osuna, Jerez i Arcos. Vegeu J.I. TELLECHEA IDIGORAS, *Biblias publicadas fuera de España secuestradas por la inquisición de Sevilla en 1552*, en: *Bulletin Hispanique* 64 (1962) 236-247). Tal com afirma M. BATAILLON (*Erasmo y España*, Buenos Aires 1966, p. 552), «hay que llegar a los índices de 1551 para ver prohibida —además de una multitud de biblias latinas sospechosas— «la Biblia en romance castellano o en otra cualquier vulgar lengua». Pero todavía no se dice nada contra las traducciones parciales. En los años que siguen parece como si todos los esfuerzos de los inquisidores se hubiesen enderezado contra las biblias latinas impresas en el extranjero... con glosas sospechosas en los pasajes relativos a la justificación por la fe». Ni que la prohibició vingués ja d'un índex perdut, publicat el dia 1 de setembre de 1947, la situació seria gairebé igual. El que és definitiu per la desaparició de tots els exemplars de bibles en llengües vives dintre els dominis de la corona espanyola és el fet que la prescripció de l'índex del 1551 (o del 1547) va ser inclosa en els «edictes o cartells general de la fe». Aquests es publicaven en les ciutats on hi havia un tribunal permanent de la inquisició o en les esglésies locals, en ocasió d'una visita dels inquisidors, de manera que difícilment ningú podia deixar de tenir-se coneixement (H.CH. LEA, *Geschichte der Spanischen Inquisition*, vol. I, Leipzig 1911, p. 407-416). Malgrat certes incògnites sobre el moment que aquesta pràctica es va generalitzar, podem donar per cert que des de la meitat del s. XVI tothom va tenir coneixement de la prohibició de tenir bibles en romans i de l'obligació de denunciar els qui en tenien, sota l'amenaça de penes gravíssimes. En un edicte del març del 1512 que

si van existir altres edicions de la mateixa Bíblia, cosa ben possible abans del final del segle xv³⁶. El darrer exemplar conegut de la Bíblia catalana es va cremar en l'incendi de la Biblioteca reial de Stockolm l'any 1697³⁷.

cita AGUILÓ (p. 6), encara els trets anaven contra els judaïtzants: «Si sabeu que en alguna casa se sien fets ajusts a fer oració o legir bíblies en romanç o fent altres cerimònies judayques.» En canvi, els altres «cartells» que ell ha vist, publicats fins a principis del s. XVIII, diuen: «Si sabeu que algunes persones tinguen o hajan tingut llibres de la secta de Martí Luter o d'altres heretges, o lo Alcorà, o bíblies en romanç o altres qualsevols dels llibres reprovats pel Sant Ofici.» Per al text de l'índex del 1551 podeu veure FR. H. REUSCH, *Die indices librorum prohibitorum des sechzehnten Jahrhunderts*, Tübingen 1886, p. 73-77, o també I.S. RÉVAH, *Un index espagnol inconnu en: Homenaje a Dámaso Alonso*, vol. III, Madrid 1963, p. 131-146. En la lletra B diu: «Biblia hispano aut alio vulgari sermone traducta.» I en la lletra N: «Nova ac vetera Testamenta hispano vel alio vulgari sermone traducta», prohibició traduïda i ampliada així en l'índex de Toledo del 24 d'octubre del 1551: «Los testamentos nuevo y viejo, evangelio, epistolos e profecias, ni otros libros de la sagrada escriptura en romance castellano, o en francés, o flamenco o en otro qualquier lenguaje que sea, que tuvieren prólogos, o postilas o glosas que sientan doctrina erronea, repugnante o contraria a nuestra sancta fe catholica o a los sacramentos de la madre sancta yglesia.» Vegeu RÉVAH 145. De l'exactitud amb què es complien aquestes prescripcions, en dona idea la notícia següent del *Dietari de Jeroni Pujades* (J.M. CASAS i HOMS, *Dietari...*, vol. III, Barcelona 1975, p. 24-25): «Dimarts a 19 (gener 1621)... han trobat... un llibre de quart ab cuberta de post y cuyro negre... Ubert, fou trobat era tot lo Testament Vell escrit de mà y en llengua cathalana. Deya en la fi: Fou escrit en lo castell de Tunis, traduït de lengua castelana en català per Gabriel Gralla en lo any 1478, estant pres en lo dit castell... Trobat aquest llibre, fou aportat als pares inquisidors, per ser prohibida tota vulgar traducció de la Sagrada Escripura.»

36. Sobre el suposat testimoni de Furió Cerial referent a una segona edició d'aquesta Bíblia feta devers l'any 1515, vegeu AGUILÓ 5-6. Però segons LELONG (obra citada a la nota 10), el text de Furió deia: «Fuit centum et triginta abhinc annis, plus minus, versa S. Scriptura in valentinam linguam: et quadraginta aut circiter abhinc annis iterum iisdem literis elegantius multo impresa.» Ara bé, aquest *iterum* no es refereix a una *reimpressió*, com va entendre Rodríguez de Castro, sinó a una nova data: 130 anys de la versió, 40 de la impressió. Furió havia datat el seu escrit a Lovaina el 3 de gener de 1555. Vegeu M. BATAILLON (obra citada a la nota 35), p. 552, nota 13. No cal ni parlar de la suposada edició del 1473: encara que el testament de Pere Garró fos del 8 d'abril de 1475, la data de l'inventari on consta la Bíblia és del 20 de març de 1479, com ja indicava correctament TRAMOYERES (p. 248, nota), el primer que va donar notícia d'aquest inventari. En les notícies d'inventaris de Vic publicades per E. JURNYENT, *Analecta Sacra Tarraconencia* 16 (1943) 64-66, hi ha una Bíblia en pla (inventari del 1504), lo Gènesi (inv. 1511), Saltiri arromançat (inv. 1511), los evangelis i Epistoles en pla (inv. 1519), però tot és manuscrit. En tot cas és indicatiu que per aquelles dates no eren rars els llibres bíblics en pla.

37. En un catàleg antic de la Biblioteca reial de Stockolm hi ha registrada una *Biblia Sacra Espag. en la civitat de València 1478*. L'exemplar va ser destruït per un incendi el 1697 (A. PALAU i DULCET, *Manual del librero hispanoamericano*, vol. 2, Barcelona 1949, p. 220). L'afany de posseir un exemplar d'aquesta obra desapareguda ha fet el tema d'una novelleta poli-ciaca de RAFAEL TASIS, *La Biblia Valenciana*, Barcelona 1955.

L'AVENTURA INCREÏBLE DEL DARRER FULL DE LA BÍBLIA CATALANA

En països com Itàlia i França, la pressió de l'autoritat eclesiàstica per mitjà de l'índex de llibres prohibits o la pressió de l'autoritat reial van detenir per força temps la renovació de les traduccions i de les edicions de la Bíblia en la llengua del poble. Però enlloc no es va veure l'obra d'extermini portada a terme en els dominis de la corona espanyola.

La memòria de la Bíblia «en pla» n'havia estat esborrada de tal manera que el cartoixà Joan B. Civera, quan va escriure la història de Portaceli detenint-se llargament en la vida de Bonifaci Ferrer, acabà el seu treball sense haver ni sospitat que Bonifaci hagués dut a terme una traducció de la Bíblia. Es comprèn la seva sorpresa davant el fet que, deu o quinze anys més tard, ell mateix va fer constar com apèndix a la vida de Bonifaci. Diu així: «El año pasado de 1645, por el mes de octubre, llegaron a mis manos quatro hojas de papel de marca mayor que me envió un clérigo de Valencia diciendo las avia hallado entre otros papeles viejos en el archivo de la Seo, y eran las últimas de una Biblia escrita en lengua valenciana vertida de la latina por el dicho P. D. Bonifacio y impresa en Valencia el año 1478. Espanteme mucho quando tal vi, porque nadie de quantos del trataron (y fueron muchos) semejante cosa avia dicho, por no aver llegado a su noticia... Y por ser eso cosa tan nueva como ya dixe, me ha parecido encaxar aquí la última hoja, porque en ella se verá la llaneza del lenguaje valenciano de aquel tiempo, la propiedad de la versión y la verdad de que hizo esta obra estando de espacio en esta nuestra casa»³⁸.

Així es va conservar el darrer full de la Bíblia catalana amb el seu preciós colofó. Els altres tres fulls, que devien contenir més de la meitat de l'Apocalipsi, devien anar al cove de papers vells. Gairebé un segle més tard aquest full començà de ser citat, transcrit o estudiat en les obres bibliogràfiques³⁹, però el 1835 els tresors literaris de la cartoixa de Portaceli van ser confiats, per salvar-los, en mans de particulars, i van desaparèixer.

Els historiadors de la impremta de finals del segle XIX discutien sobre aquest document, que mai no havien vist, i es planyien de la seva desaparició, fins que, inesperadament aparegué en una exposició celebrada per *Lo Rat Penat* de València el maig-juny de 1908. Tramoyeres, que va seguir amb el màxim interès l'història de la troballa i els tràmits clandestins per obtenir que la relíquia quedés en mans dels valencians, n'ha contat part de l'història⁴⁰. A l'alqueria de Bellver, situada en el camí de Burjassot, a 2 qms. de la ciutat havien estat guardats diversos còdexs de Portaceli. El pagès que els tenia per seus va permetre que els exposessin a nom del rector de l'església de Benicalap. Després els vengué a

38. HAEBLER 378.

39. Vegeu M. MORREALE, *Traducciones bíblicas medievales en catalán* en: *Analecta Sacra Tarraconensia* 31 (1958) 283-284, i TRAMOYERES 243-244.

40. TRAMOYERES 234-237.

un comerciant d'antiguitats de Barcelona al preu, segons sembla, de 2.500 ptes. Poc després, el més valuós d'aquells còdexs, una Bíblia llatina il·luminada del s. XIII, provinent probablement dels papès d'Avinyó, era anunciat en el catàleg núm. 366 de l'antiquari de Leipzig Hiersemann, al preu de 12.500 marcs. Quan Tramoyeres corregia les proves del seu article, va afegir en nota que, segons li deien des de Barcelona, els *Anales de la presente casa de Porta-Celi*, on hi havia el darrer full de la Bíblia catalana, havien estat adquirits per la Biblioteca Nacional de Berlín. La veritat, però, era que mentrestant Hiersemann l'havia mostrat al seu amic K. Haebler, que tot seguit va publicar-ne un article en el número de desembre 1909 de la «Revue Hispanique», on sembla indicar que Hiersemann l'incloïa en el seu catàleg de venda⁴¹. Fos com fos, l'obra anà a parar a la Biblioteca de la «Hispanic Society» de New York, on es troba actualment.

LLIÇONS PER AL NOSTRE FUTUR

Jo acabaria invitant-me a mi mateix i a tothom a aprendre una lliçó d'aquesta història de la nostra primera Bíblia i de la història del món que la va envoltar. Jo diria que en qüestió de versió i edició de la Bíblia el nostre poble viu uns moments comparables als darrers decennis del s. xv. Per aquells anys, l'edició de la versió de Bonifaci Ferrer omplia urgentment un buit i al mateix temps demanava una renovació com la que va insinuar el treball tot just començat de Roiç de Corella i, més enllà, el de Jeroni Conques. Qualsevol que avui estigui al corrent dels moviments de traducció i edició dels textos bíblics sap que ens trobem també en un moment de nous recursos i de noves exigències. Una mirada al passat pot ajudar-nos a descobrir quins podran ser avui els centres de producció de l'obra bíblica que el nostre poble necessita, per no quedar enrera de la producció mundial com hi va quedar entre els segles XVI-XIX, després d'haver començat amb tanta embranzida.

Guiu CAMPS

Abadia

MONTSERRAT (Barcelona)

---

41. HAEBLER 380.

Summary

The difficult task of editing for the first time the whole Bible in Catalan was performed in Valencia by the publisher Lambert Palmart, five centuries ago, in the year 1478. For this work he used a copy which belonged to Berenguer Vives de Boil, which contained the translation made at the beginning of that century under the direction of the Carthusian Boniface Ferrer, brother of St. Vincent Ferrer. With this the Catalan language rose to the same height as the German, Italian and Dutch languages, which were the first to have their own editions of the Sacred Books.